

Hygienická problematika řezných kapalin

Martina Vrtalová

95. Konzultační den OHECHLP, SZU, 14.9.2023

Procesní kapaliny

Obrábění je technologický proces, kterým se vytváří **požadovaný tvar** obráběného předmětu, v daných rozměrech a v daném stupni přesnosti, a to **odebíráním materiálu**.

Tribologie (z řeckého τριβω - třít) je vědecký obor, zabývající se procesy **tření, opotřebení a mazání**.

Řezná kapalina („obráběcí kapalina“) přesněji označovaná jako **procesní kapalina** je chladicí a mazací prostředek pro obrábění zejména kovů (**MWF = Metal Working Fluids**).

Odvádí teplo z řezu, **snižuje tření, odplavuje třísky** a slouží ke zvýšení **trvanlivosti nástrojů** a ke zlepšení **jakosti obráběného povrchu**. Řezná kapalina musí být nekorozivní a zdravotně nezávadná.

Řezná kapalina

Volit vždy na základě **požadovaných vlastností**, s ohledem na **konečné použití!**

Díky vysoce **variabilnímu složení nelze stanovit hygienické limity** pro všechny typy kapalin.

Vysoce heterogenní směsi z až 180 nejčastěji používaných látek (mýdla mastných kyselin, sulfonáty, amidy, aminy, estery, neiontové povrchově aktivní látky, mazací látky na bázi S, P,...).

Druhy řezných kapalin

Vodné roztoky – voda + přísady, antikoroziční působení pH: 8-9

Oleje – olej nemísitelný s vodou (směs) + aditiva

Emulze – směs vody a oleje (konc. 5-50 %) + emulgátory + aditiva

Polosyntetické kapaliny/emulze – hybridní forma emulze a syntetické kapaliny (disperzní částice menší než v emulzích), výhody mazacích, chladících vlastností a biodegradační odolnosti

Syntetické kapaliny (HFC) – směs vody (až 95 %) a glykolu + aditiva, výborné chladící, mazací a antikoroziční vlastnosti, transparentní, nehořlavé, vysoká provozní stálost

Plyny – efektivní pouze stlačený CO₂ 0,5-7 MPa, vysoké náklady, nutnost odvětrávání, těžkoobrobitelné materiály

Ekologické varianty – kombinace s rostlinnými oleji

Olejové řezné kapaliny

Jedno druhové minerální oleje na bázi ropy nebo směs olejů s obsahem 5-25 % aditiv.

Aditiva: pevná maziva, vysokotlaké látky (S, Cl, P), ...

Dělení na základě viskozity.

Vynikajícími mazací schopnosti (snížení třecích sil) a antikorozní ochrana, časová stabilita.

Nižší chladící účinnost.

Složité operace při nižších rychlostech (závitování, vrtání,).

Bez rafinace hrozby vzniku PAH.

Riziko nebezpečí tvorby olejové mlhy – uklouznutí, dýchací potíže, úkapy

NIKDY při obrábění HLINÍKU!!!

Emulzní řezné kapaliny

Emulze = dočasně stabilní směs nemísitelných kapalin synergicky využívajících své potenciály

Disperzní mléčně zakalená směs malých částic vody/oleje, obalených emulgátorem, rozptýlených v kontinuální fázi vody/oleje.

Emulgátory = funkční chemické látky jež fyzikální bariérou brání koalescenci disperzních částic

Charakterizovány číslem HLB = 1-20 (hydrofilně lipofilní rovnováha)

HLB < 6: upřednostnění emulze vody v oleji, HLB > 8: upřednostnění emulze oleje ve vodě, HLB 7-9: smáčedla

Druhy: olej ve vodě (o/w), voda v oleji (w/o), olej ve vodě v oleji (o/w/o)

Stabilita: afinita složek směsi, emulgátor, viskozita kontinuální fáze, rozdíl hustot mezi fázemi, velikost částic

Aditiva: stabilizátory, dispergátory, látky proti mlžení, pění, inhibitory koroze (pH 8-9), biocidy, barviva, ...

Vynikající chladící účinky vody. Nižší mazací účinky než olej.

Dokončovací operace s vysokou jakostí povrchu (soustružení, broušení, honování)

Koncentráty ředěné vodou = vysoké riziko mikrobiologické kontaminace

Problémy řezných kapalin

Destabilizace MWF vede ke snížení výkonnosti, zhoršení kvality povrchu, snížení trvanlivosti nástroje.

Koncentráty: DEMI nebo RO voda

Odpařování inhibitorů koroze: pokles pH (antikorozní působení pH: 8-9)

Biodegradace (bakteriální rozklad aditivních látek) - pokles pH urychlí množení bakterií, pění, oddělování emulze, rozklad olejů a inhibitorů kovů.

Degradace inhibitorů kovů – barevné změny na nekovových materiálech (hliník, měď, plast,...)

Degradace mazacích složek – zvýšení termomechanických deformací

Tvorba spor a biofilmu zvyšuje odolnost proti biocidům.

Znečištění – pevné částice, kaly, úkapové oleje, mikroorganismy (voda, prostředí)

Tvorba aerosolů – 0,1 až 10 um, odpařování, odstředivá síla, MLQ

Spotřeba a náklady na likvidaci MWF přispívají k ceně finálního výrobku.

Recyklace kapalin – hrozba znásobování dráždivého působení na kůži

Zdravotní rizika řezných kapalin

- Mechanické poškození – drobná řezná poranění třískami opracovávaného materiálu
- Folikulitida a olejové akné – ucpání folikulů po expozici olejům + mikrobiální znečištění
- **Iritační dermatitida** – Podráždění (pálení) lokálního charakteru, v místech přímého kontaktu. Narušení ochranné bariery kůže vlivem zásaditého pH, minerálních olejů a řady aditiv.
- **Alergická dermatitida** – Projevy podobné iritační dermatidě, možnost systémových projevů.
Reakce alergické povahy na biocidy, konzervanty, inhibitory koroze, Cr, Ni, Co, ...
Dlouhodobé přetrvávání i po ukončení kontaktu.

- Podráždění cest dýchacích (pálení, kašel, ztížené dýchání, krvácení z nosu, rinitida)
- Astma
- Chronická bronchitida
- Hypersenzitivní pneumonie
- Nádorová onemocnění

- Biologické riziko – mikrobiální kontaminace

Kožní nemoci z povolání (kapitola IV)

Rok	Počet celkem	Kontaktní alergická dermatitida	Iritační dermatitida
2022	67	56	11
2021	80	66	14
2020	131	89	42
2019	168	131	37
2018	166	145	21

Nejčastěji z oblasti: Výroba kovových konstrukcí a kovodělných výrobků a motorových vozidel.

Onemocnění dýchacích cest způsobená MWF nejsou v ČR uznávána jako nemoci z povolání.

2.1.7 Hlášené případy kožních nemocí z povolání; rozdělení podle vyvolávajících nox

Evid. kód	Název noxy	Počet	Podíl (v %)	Snižení/zvýšení proti roku 2021
IV. 1. 06	ropné výrobky	18	19,8%	0
IV. 1. 17	ostatní organické chemické látky	17	18,7%	1
IV. 1. 10	plastické hmoty	15	16,5%	-17
IV. 1. 04	čistící a kosmetické přípravky	13	14,3%	-1
IV. 1. 11	pryž a gumárenské chemikálie	11	12,1%	5
IV. 1. 08	nikl a jeho slitiny	4	4,4%	-2
IV. 1. 15	dezinfekční prostředky	4	4,4%	-1
IV. 1. 09	kovy, metaloidy a jejich sloučeniny	2	2,2%	-1
IV. 1. 13	organické barvy	2	2,2%	-1
IV. 1. 05	organická rozpouštědla	2	2,2%	1
IV. 1. 07	chróm a jeho sloučeniny	1	1,1%	-1
IV. 1. 18	rostliny a potraviny	1	1,1%	-1
IV. 1. 14	léčiva	1	1,1%	1
IV. 1. 03	kyseliny	-	0,0%	-4
IV. 1. 16	insekticidní látky a agrochemikálie	-	0,0%	-1
IV. 1. 01	alkálie	-	0,0%	0
IV. 1. 02	cement	-	0,0%	0
IV. 1. 12	dehet a jeho deriváty	-	0,0%	0
IV. 1. 19	jiné biologické látky	-	0,0%	0
IV. 1. 20	fyzikální faktory kromě ionizujícího záření	-	0,0%	0
	Celkem počet výskytů jednotlivých nox ¹²	91	100 %	- 22
IV.1.	Celkem počet kožních nemocí z povolání	67		- 13
	muži / ženy		37 / 30	
	věk – medián (rozmezí)		44 let (20 – 65 let)	
	expozice – medián (rozmezí)		2,9 roku (2 dny – 25 let)	

Testování

Vyloučení osob mající **predispozice** k tvorbě ekzému, jiných kožních onemocnění a zvýšené citlivosti.

Testy dráždivosti kapalin na základě 24/48 h kontaktu s kůží, stanovení míry zarudnutí a rozdílu ve ztrátě transepidermální vody.

Při podezření na dráždivost způsobenou technologickým procesem se volí kombinace nově připravené a kapaliny již použité v provozu.

Diagnostické kožní testy na alergii (Patch tests) – určení alergenního agens.

Metoda minimálního množství procesní kapaliny

MQL – **M**inimal **Q**uantities of **L**ubricant - v ČR metoda chlazení mlhou
Zvýšení odvodu tepla z místa řezu díky rozptýlu kapaliny v proudu vzduchu.

- ✓ Snížená spotřeba kapaliny, suchý výrobek
- ✗ Zvýšené riziko vzniku aerosolu – cca 80 % částic < 5 μm , nezbytné filtry a odlučovače
- ✗ Mlha s vysokou koncentrací oleje = hořlavá směs

Obrábění za sucha

Vhodné pouze pro speciální materiály (šedé, hliníkové, titanové slitiny) tvořící krátkou třísku, za použití nízké rezné síly a vzniku nízké teploty řezání.

- ✓ Absence kapaliny – ekonomika, tvarově přesné polotovary
- ✗ Riziko dermatitid z opracovávaného kovu (Cr, Pb, Ni, Cd)
- ✗ Zhoršení drsnosti povrchu a rozměrové přesnosti, vysoce odolné materiály nástroje

„Ekologické“ procesní kapaliny

Využití **rostlinných olejů** (řepkový, slunečnicový, lněný, konopný...).

- ✓ Snížení dráždivého působení.
- ✓ Méně nákladná likvidace odpadu.
- ✗ Nelze použít v surovém stavu + **aditiva** ⇒ ekologická procesní kapalina?
- ✗ Nižší provozní stálost = častější kontrola a výměna.

Prevence – kapalina

- Použití **řezných kapalin** a **přísad**, které byly pro daný účel **schváleny**.
- **Příprava** řezných kapalin přesně podle **návodů** výrobce. Volit co **nejnižší koncentrace**.
- U **vodných roztoků** a **emulzních kapalin** pravidelná **kontrola zásaditosti kapaliny** (pH nesmí být vyšší než 9), **koncentrace emulze**, tvorby **zákalu**, **mikrobiální kontaminace**.
- **Pravidelná výměna kapaliny**. Lhůta pro výměnu vodných roztoků a emulzí (nesyntetických, pokud jsou používány) stanovena na 3 – 6 týdnů.
- V rámci výměny kapaliny dokonale **vyčistit** zejména **usazovací nádrže** od kalu a jiných nečistot a **propláchnout celou soustavu**, včetně potrubí.
- **Znehodnocené kapaliny** není dovoleno vypouštět bez úpravy do kanalizace, veřejných toků a na místa, kde by mohly ovlivnit kvalitu spodních vod.
- **Zabránit rozstříku kapaliny** - vhodně seřízené ochranné kryty.
  - **Třísky kontaminované kapalinami** také tvoří odpad se **zvláštními požadavky na likvidaci**.

Prevence - pracovník

- V maximální míře **omezit styk pokožky s kapalinou. Proškolení zaměstnanců!!!**
- **Odstranění zbytků rezných kapalin** oplachováním finálních výrobků.
- Při **přípravě kapalin a čištění strojů** používat ochranných **rukavic**, popř. i **gumových zástěr**.
- **Po práci a před přestávkami k jídlu si řádně umýt ruce teplou vodou a mýdlem.**
- Použití speciálních **jemných neabrazivních mýdel**.
- **Řezné kapaliny se nesmějí v žádném případě používat k mytí rukou!!!**
- Na čistě **umytou pokožku opakovaně** použít ochranné/reparační masti/krémy.
- Nepoužívat k sušení rukou **tkaniny kontaminované reznými kapalinami a kovovými třískami**.
- Pravidelná **výměna** a důkladné **praní pracovních oděvů**.

Závěr

- Technologie
- Složení opracovávaného materiálu a řezných kapalin
- Péče o kapalinu
- Péče o zaměstnance
- Péče o životní prostředí

Děkuji za pozornost

martina.vrtalova@szu.cz

Státní zdravotní ústav

Centrum hygieny práce a pracovního lékařství

Oddělení hodnocení expozice chemickým látkám na pracovišti